

SÜNDMUSTEST EESTI TAASISEISESVUMISE EELÕHTUL

Vaino Kallas

Eesti taasiseseisvumise eelõhtul polnud privaleerivad mitte ainult rahvakogunemised, miitingud ja ühislaulmine. Kahtlemata olid kõik need üritused eesti rahvast ühendavad ja mobiliseeruvad. Tegelikult toimusid enne oodatud "X" päeva saabumist kitsamates ringkondades mitmesugused ettevalmistused võimalike "mustade tsenariumide" ennetamiseks. Allpool lühidalt mõnedest neist tegevustest, milles siinkirjutaja osales.

Siinkirjutaja töötas tollases liiduvabariikide- ja linnadevahelise kaugsidevõrgu süsteemis. Teatavasti on elekterside (telefon, telegraaf, faks, raadio, TV) kõikides riikides üks tähtsamaid kommunikatsiooni harusid, ilma milleta pole võimalik info liikumine ja edastamine riigi erinevate ametkondade, strukturide ning asutuste ja organisatsioonide, aga samuti üksikisikute vahel. Seetõttu on elektersidet nimetatud sageli ka riigi närvisüsteemiks. Nõukogude Liidus kasutati linnadevahelisi kaugsidevõrke ka militaarsetel eesmärkidel.

Nõukogude aegses Eestis toimus elekterside (telefon, telegraaf jm.) selliselt, et kõik Eesti linnad ja maakonnad said sidekanaleid pidi üksteisega suhelda vaid läbi Tallinna, kus asus tsentraalne telefoni (telegraafi) kaugejaam. Välismaaga toimusid telefoniside ühendused ainult läbi Moskvas asunud rahvusvahelise kaugejaama. Samal ajal olid kõik sidekanalid ja kaugsideleiinid KGB järelevalve all. Kuna kõik riigisisese ja välisriikidega peetavad telefoniühendused olid sellise tsentraliseeritud süsteemi tõttu kergesti jälgitavad, aga ka vajaduse korral kergesti katkestatavad.

Telefoniside struktuur nõukogude ajal

Side katkemine on aga eriti ohtlik kriisisituatsioonis. Just selline oht oli olemas ka Eesti taasiseseisvumise eelõhtul, kus siin olnud nõukogude jõustruktuuride sekkumine koos riigisiseste ja riigist väljuvate sidekanalite katkestamisega põhjustanuks eettarvamatut olukorra.

Seda arvestas ka tollane valitsus.

Peale Eestis iseseisvuse taastamiseks ülemineku perioodi väljakuulutamist asus tollal aktiivselt tegutenud Kodukaitse valvama Eesti riigipiir, täites sisuliselt piirivalve funtsioone. See polnud hoopiski mitte lihtne ülesanne. Alustada tuli nullist, kuna riigipiiri kui sellist Eesti NSV-l oma naabritega ju tegelikult polnud. Tekkisid esimesed valvatavad piiripunktid Narvas, Iklas, Luhamaal, Valgas ja mujal. Kuid kuna tollane telefoniside Eestis oli üsnagi viletsavõitu ja kergesti häiritav, siis oli neis piiripunktides juba esimestest päevadest peale probleemiks piiripunktide ja Kodukaitse piirkonnastaapide vahelise, töökindla otseside puudumine.

Pärnumaal Ikla piiripunktis oli vaid üks kohalik telefon, kusjuures ühenduse saamine Pärnus asunud Kodukaitse staabiga toimus läbi mitme telefonijaama ja mööda viletsaid õhuliine. Seetõttu oli ühenduse saamine äärmiselt ebastabiilne ja kuuldavus vilets.

Olin tollal Ikla piiripunkti ülema Viktor Hanseniga tihedas kontaktis juba IME töögrupi ja Rahvarinde tegevuse algpäevadest peale. Pidanud temaga nõu, otsustasime organiseerida Ikla piiripunkti ja Pärnus asunud Kodukaitse staabi vahele alternatiivsed ja töökindlad sidekanalid.

Kuid seda polnud paraku lihtne teha, kuna nimetatud suunal töötas vaid Tallinn-Riia vaheline kaugside kaabelliin, mis allus Leningradi Kaugside Valitsusele ja oli KGB poolt kontrollitav. Seepärast tuli tegutseda varjatult ja sidekanalite loomisest olid teadlikud vaid minu lähimad kaastöötajad. Kuna nimetatud kaabellinn möödus vahetult Ikla piiripunktist, tegime sealkohal kaablist väljavõtte ja paigaldasime loodavatele sidekanalitele vajalikud lõpuseadmed (liinivõimendid). Lõpptulemusena sai Ikla piiripunkt kaks analoog sidekanalit, mis toimisid kvaliteetselt öö-päevringelt ja olid nõukogude julgeoleku poolt mittekontrollitavad.

Tahaksin siinjuures ära märkida tol ajal veel taastamata Eesti riigi piiri valvanud meeste kindlameelsust ja ettevõtlikkust. Nende ettevõtmine oli äärmiselt ohtlik, kuna tegutsesid ju veel kõik nõukogude jõustruktuurid. Meestel polnud isegi relvi ja enesekaitse vahenditena kandsid nad vöö vahel traktori survevoolikutest valmistatud kumminuute... Vaid piiripunkti ülemal oli olemas isiklik 6,35 kaliibriga daamipüstol. Samal ajal märatses aga Lätis kurikuulus miilitsaformering OMON, mis 1991-aasta 15 juuni varahommikul ka Ikla piiripunkti ründas ja sääl olnud soojaku maha põletas. Vaid õnneliku juhuse tõttu jäi tookord verine konflikt olemata.

Kuid siis saadi ülalmainitud sidekanalite loomisest teada Toompeal ja mind paluti tulla Tallinna Kodukaitse Peastaapi. Seal teatas tollane Kodukaitse ülem Andrus Höövel, et valitsusejuht Edgar Savisaar soovib minuga kohtuda. Samas sain ülesande - kutsuda endaga peaministri juurde kaasa ka mõned lojaalsed ja vabariigi sidestruktuuri hästi tundvad sidetöötajad.

Sõitsin ettenähtud päeval Toompeale, olles eelnevalt kutsunud sinna veel ka neli oma kolleegi, kelleks olid Kaugside ja Televisiooni Tehnikasõlme ülem Hans Kruus, Tallinna kaugejaama liiniosakonna ülem Leo Valvik (kes tundis põhjalikult kogu vabariigi elekterside struktuuri) ning Kosel asunud kaugside jaoskonna juhataja Armi Kuriks ja insener Ants Einroos. Nende meeste lojaalsuses võis olla täiesti kindel.

Valitsusjuht võttis meid koos riigisekretäri vastu valitsuse ruumides Toompeal. Peale meie olid sinna kutsutud veel ka neli Eesti Raadioamatöörade Ühingu staažikat juhtivamatööri.

Tutvunud kohalesaabunutega, ütles valitsuse juht oma sissejuhatavas sõnavõtus, et seni kuni Eestis viibivad nõukogude väeüksused ja teised idanaabri jõustruktuurid, ei ole ükskõik millised ootamatused välistatud. Ja üheks selliseks võib olla Eestis olevate info- ja sidekanalite meelevaldne katkestamine. Kuna kõik linnadevahelised sidesüsteemid on veel nõukogude jõustruktuuride jätkuva kontrolli all, siis võimaliku kriisiolukorra puhul võidakse neutraliseerida kõik eesti linnade ja maakondade vahelised telefoni-, raadio- ja TV kanalid.

Selle vältimiseks on vaja kiiresti luua alternatiivsed sidekanalid Toompea ja maakonnakeskuste vahel. Samuti on vaja luua üks või paar alternatiivst sidekanalit mõne välisriigiga, näiteks Soomega.

Seejärel palus peaminister informeerida kohalolijaid side olukorrast vabariigis. Kohalolijate sõnavõttudest selgus, et kriitilisel hetkel on kogu vabariigi telefonide võimalik paari tunni jooksul täielikult halvata, mille tulemusel katkeb side nii maakonna keskuste kui Tallinna ja maakondade vahel. Selleks annab häid võimalusi Tallinna kaugejaam, kus valdav osa personalist on nõukogude reservohvitserid, kelledest paljud on seotud Interliikumisega ja on aktiivsed senise nõukogude riigikorra toetajad.

Samal ajal teatas Tallinna kaugejaama juhtivinsener Leo Valvik, et tema poolt on juba omaalgatuslikult loodud kaks alternatiivset (illegaalset) sidekanalit Helsingiga, millede olemasolust teavad vaid tema ja veel paar kaugejaama töötajat, kelle lojaalsuses võib olla kindel.

Seejärel tegi peaminister kohal olnud sidetöötajatele ülesandeks - moodustada kiiresti töögrupp ja töötada välja ettepanekud kogu vabariiki hõlmava, alternatiivse sidesüsteemi loomiseks. Ettepanekute väljatöötamiseks andis valitsuse juht aega kaks nädalat.

Raadioamatööridele tegi peaminister ülesandeks - organiseerida öö-päevane eetri jälgimine ja fikseerida kõigi Tallinna ümbruses asunud nõukogude sõjaväeosade raadiosaatajate töösagedused. Samuti said raadioamatöörid ülesandeks - luua usaldusväärsed kontaktid mõnede soome või rootsi raadioamatööridega, kelle kaudu tekkinud kriisisituatsiooni korral oleks võimalik lähetada infot läände.

Vajaliku ruumi raadiojaama paigaldamiseks eraldas peaminister Toompea lossi ülemisele korrusele veel samal päeval. Kuna raadioamatöörid kasutasid tol ajal põhiliselt varem nõukogude armees kasutusel olnud, või siis endavalmistatud raadioseadmed, millega kõigi eetris olevate raadiosageduste kontrollimine oli raskendatud, siis lubas peaminister eraldada kaasaegse amatöör-raadiojaama ostmiseks Soomest vajaliku summa valuutat.

Seejärel tegime veel ringkäigu Toompea lossis ja tutvusime valitsusehoone side olukorraga. Selgus, et peale kohalike, Tallinna automaatjaamaga ühendatud telefonide olid seal ka mõned otsekanalid Moskvaga, kuid need töötasid läbi KGB sidekeskuse. Seega takistas alternatiivsete sideühenduste loomist Toompea lossi ning maakondade vahel selleks vajalike ühendusliinide puudumine. Selle ülesande pidi kiiresti lahendama loodav töögrupp.

Moodustatud töögrupi tuumiku moodustasid Toompeal käinud sidelased, kuhu kaasime veel mõned kompetentsed sidespetsialistid. See töögrupp käis koos neljal korral, mille käigus töötati välja Toompea lossi (valitsuse) ja maakondade vaheliste sideühenduste loomise alternatiivne variant.

Selleks oli eelkõige vaja organiseerida Toompea lossi ja Kosel asunud sidekeskuse (Tallinn-2) vahel vähemalt kaks sidekanalit. Füüsiliste sideliinide puudumise tõttu tuli selleks Toompea lossi ja Kose sidekeskuse vahele tööle panna raadiotelefoni sidekanaleid. Kose sidekeskusest oli väljapääs kõikidesse maakondadesse juba olemas. Selleks kõlbasid hästi nõukogude ajal loodud õhukaitse süsteemi kanalid, mis nüüd kasutult tühjadena seisisid.

Peaministri poolt määratu tähtajal toimus Toompeal töögrupi teine kohtumine valitsusjuhiga, kus lisaks töögrupi poolt väljatöötatud tehnilisele lahendusele otsustati paigaldada Tallinna kaugejaama ja Toompea vahel veel ka kaabelliin. Selle ehitus pidi toimuma salduskatte varjus, ilma kaugejaama juhtivtöötajate teadmata.

Samal ajal olid ka raadioamatöörid alustanud oma raadioaparatuuri ja antennisüsteemide paigaldamist Toompeale. Seda tuli teha ülimalt varjatult, kuna Toompeal liikus sel ajal mitmesugust rahvast, kaasa arvatud Interliikumise tegelasi. Samuti sai teatavaks, et ekstreemolukorras ei ole raadioühenduste loomine välismaailmaga meie põhjanaabri raadioamatööride abiga võimalik, kuna Soome presidendi kantselei oli soome amatööridel keelanud ära eesti amatööridega suhtlemise poliitilistel teemadel. Kuid kokku oli lepitud mitme Kesk- Rootsis asunud raadioamatöoriga, kes olid nõus vajaduse korral abistama eesti raadioamatööre siin toimuvate sündmuste teavitamisel kogu maailmale. Eesti iseseisvuse väljakuulutamiseni ülemnõukogu poolt oli jäänud siis veel umbes üks kuu.

Side valdkonnas toimus sel perioodil veel teisigi seni avalikustamata sündmusi. Kohe peale Viliniuse telemasti ründamist kurikuulsa OMON-i poolt, rakendati tollal Riias asunud Balti sõjaväeringkonna staabi ja Pärnu sõjaväelennuvälja vahel tööle kaks analoog sidekanalit (Pärnu sõjaväelennuvälja ülem oli samaaegselt ka Pärnu linna garnisoni ülem). Kuna olime kindlad, et nimetatud sidekanalite kiire töölerakendamise põhjuseks on Balti riikides toimuvad sündmused, otsustasin need sidekanalid võtta Pärnu kaugside vahejaamas pideva kontrolli alla.

Kuid siis selgus, et neil kanalitel edastatav info on kodeeritud, mis tegi selle mitteloetavaks. Kuid kuna kodeeritud info oli kanalil kuuldav pulsseeriva toonina, siis katkestas jaama valvetöötaja, kui kanalitele lülitatud valjuhääldaist hakkas kostma toon, perioodiliselt kanalid välja. Nii jõudsid Balti sõjaväeringkonna poolt Pärnu garnisoni staabile edastatud käsud ja korraldused katkendlikult, mistõttu need polnud arusaadavad ja arvatavasti seetõttu Pärnus paljuski täitmata jäid. Ja kuigi iga sellise ebaõnnestunud sideseansi järel kontrollisid vene sõjaväe sidelased kanalite korrasolekut, osutusid need alati töökorras olevaiks...

Sel ajal töötas Tallinna lähistel vene elanikkonda Eesti taasiseseisvumise vastu agiteeriv Interliikumise raadiojaam "Nadežda". Selle toimetuse ja stuudio asusid Tallinnas ja neid raadiosaatjaga ühendav sidekanal töötas läbi Tallinna Telefoni Kaugejaama. Nagu kaugejaama liiniosakonna ülem Leo Valvik mulle hiljem rääkis, tegutsesid nemad Tallinnas analoogselt Pärnu võimendusjaamas toimunuga ja katkestasid iga kord "Nadežda" saatjale edastatavad

räigesisulised ning eestlaste iseseisvumist taunivad saated.

Riias aset leidnud veriste sündmuste ajal katkestasid nõukogude jõustruktuurid Riia kaugejaamas kõik Läti sisenevad ja säält väljuvad sidekanalid, mistõttu kolm või neli päeva järjest polnud võimalik telefoni teel Riias toimuva kohta infot saada. Kuna ma kuulusin koos läti kaugsidetöötajatega ühte ja samasse sidestruktuuri, olid paljud läti kaugside töötajad mulle isiklikult tuttavad. Tundsin hästi kõiki Sigulda raadiolingi mastis töötavaid läti rahvusest sidelasi ja nende abiga organiseerisime me tookord mööda teenistuste kanaleid telefoniühenduse Riia.

Kuigi Eestis kurikuulsat OMON-i üksust ei olnud loodud, polnud välistatud, et analoogselt Leedus toimunuga, võidakse ka Eestis siin olnud raadiostuudiod ja telemastid nõukogude sõjaväelaste poolt hõivata. Seetõttu asus Tallinna Raadiomaja ja Telekeskust koos tuhandete linnaelanikega kaitsma Kaitseliit ja Kodukaitse. Et Pärnu telemasti võimaliku hõivamise korral saaks elanikele raadio teel vajalikku infot edastada, paigaldasime koos paari telemasti töötajaga linnas üles konspireeritud varisaatja, mis vajaduse korral oli võimalik loodud alternatiivseid sidekanaleid pidi ühendada ka Toompeaga. Saatja võimsusest piisas Pärnu linna ja selle ümbruse katmiseks raadioleviga.

20. augusti süngel hommikul, kui Tallinna saabus Pihkva diviisi tankikolonn, üritasid selle üksuse soldatid hõivata Tallinna teletorni. Teatavasti sulgesid kolm raadiolingi valvetöötajat end torni ülemise korruse aparatuuriruumi ja blokeerisid torni lifti. Hiljem on seda sidetöötajate käitumist hinnatud kui teguviisi, mis hoidis ära telemasti hõivamise.

Nõukogude tankid teletorni juures

Kuid telemasti juurde saanud tankikolonna komandöridel polnud püsivat sidet Tallinna garnisoni peastaabiga, mistõttu ei saadud vajalikke korraldusi ja nende tegutsemine venis. Põhjuseks oli siin häiritud raadioside tankikolonna ja Tallinna garnisoni peastaabi vahel. Nimelt lülitasid Toompeal asunud radioamatöörade iga kord, kui Tallinna garnisoni ja tankikolonna

raadiosaatjad tööle hakkasid, nende töösagedusele segava tooni, mis edastatava info lugemise võimatuks tegi. Selle tegevusega saavutati sündmuste arengu venimine ajani, mil tankikolonna komandör sai korralduse – asuda tagasiteele Pihkvasse.

Kõik need raadioamatööride poolt korraldatud "eetrimängud" lindistati viimaste poolt, mis hiljem ka ühes Eesti Raadio saates maha mängiti. On raske oletada, mis oleks võinud juhtuda siis, kui tankikolonnal oleks olnud kohe kohale saabudes korralik raadioside garnisoni peastaabiga. Millised olnuks staabi korralduse tankistidele? Kas nad oleksid hõivanud telemasti? Või oleksid hõivanud hoopis Toompea?

Kõik see, millest eelpool juttu oli, toimus vaid side valdkonnas. Kuid samuti valmistuti oodatud "X" päeva saabumiseks ka mitmes teises eluvaldkonnas. Kuigi sündmused neil ärevatel augustipäevadel arenesid nii, et kõigi ülalkirjeldatud abinõude rakendamiseks ei tekkinud vajadust, räägib see fakt iseenesest asjaomaste istantside ettenägelikkusest sündmuste võimaliku arengu suhtes.